

Az irodalomkritika válságáról

Az, aki több éves emigráció után ismét Németországban találja magát, érzi az irodalomkritika hanyatlását. De lehet, hogy ez pusztán önbecsapás. Akit kiutasítottak, hajlamos a Hitler előtti Németország szellemi állapotát dicsőíteni, és elnyomni mindazt, ami akkor már teleologikusan a fasiszta barbárság felé mutatott. Aki emlékszik arra a harcra, amelyet Karl Kraus az irodalomkritikai celebek ellen vívott, arra, ahogy bizonyította a konformizmusukat, a hozzá-nem-értésüket, a hanyagságukat, a nagyképűségüket és a felelőtlenységüket, hamarosan el fogja engedni a korabeli kritikai nagyüzemmel kapcsolatos illúzióit. Karl Kraus különbséget tudott tenni a negatív értelemben vett ostobaság és aljasság, közészerűség és alsóbbrendűség, a Schmockok és a Kafferek között.¹ Egy ilyen megkülönböztetés háttére előtt lehetne jellemezni a mai német állapotokat is: itt mintha hiányozna a szabadság és az autonómia szelleme. Egy olyan korban élünk, amelyben a kritika talán elfuvalkodott lett, de legalább még őríz valamit a függetlenségéből az általános szellemi élettel szemben.

Régóta szándékomban állt részletesebben is írni az irodalomkritika válságáról, amely számomra nem merülhet ki abban a panaszban, hogy Alfred Kerr már sajnos nem él. A *Kulturkritik und Gesellschaft* című esszéjében (amely a Leopold von Wiese 75. születésnapjára készült, és a *Soziologische Forschung in unserer Zeit* című Festschrift-ben jelent meg) már megpróbáltam néhány alapelvet megfogalmazni. Ma csak arra szeretnék szorítkozni, hogy olyan mozzanatokra utaljak, amelyek szerintem

DOI: 10.61901/Kellek.2023.69.10

Theodor W. Adorno: Zur Krisis der Literaturkritik. In *Gesammelte Schriften*, 11. kötet, 661–664. Eredetileg előadásként hangzott el a *Bayerischer Rundfunk*-ban, 1952-ben; első megjelenése: *Aufklärung* 1952/53. A jegyzetek készítésekor figyelembe vettem: Sascha Michel: *Texte zur Theorie der Literaturkritik*. Reclam Verlag 2008, 197–201.

- 1 Sckmock: a lelkiismeretlen újságíró, Gustav Freytag *Die Journalisten* (1854) című komédiájának egyik alakja nyomán. Kaffer: egy bantutörzs tagja a Dél-Afrikai Köztársaságban, a szó az arab „hitetlen” szóból származik, és ezért általában is megvetően használják.

jól jellemzik a mostani helyzetet. Az irodalomkritika, ahogyan azt fiatalokunk óta ismerjük, a liberális korszak terméke. Volt egy bizonyos helye a liberális újságokban, mint például a *Frankfurter Zeitung*ban és a *Berliner Tageblatt*ban. Ezek már feltételezték nemcsak a szabad véleménynyilvánítás jogát és a korlátlan ítélkezésbe vetett bizalmat, hanem a sajtó bizonyos tekintélyét is, ami persze összefüggött a fogyasztás és a kereskedelem fellendülésével. Ezt az összefüggést a nemzetiszocialisták is felismerték, és brutálisan felszámolták az irodalomkritikát mint alapvetően liberális médiumot, és ezt egy saját ízlésüknek megfelelő műkritikával helyettesítették. Ma pedig azt láthatjuk, hogy a diktatúra bukása után az irodalomkritika társadalmi feltételei nem álltak helyre automatikusan, pusztán a politikai rendszerváltással. Sem az a típusú közönség nincs már, amely a liberális újságokat olvasta, sem azok az egyes emberek nem léteznek többé, akik a tulajdonságaiknál fogva még megalapozottan tudtak a költészetről ítéletet alkotni. A fasiszta autoritás összeomlott, de valami megmaradt belőle: a tisztelet mindaz iránt, ami fennáll, ami elismert és ami jelentősnek tartja magát. Németországban soha nem becsülték az iróniát, a szellemi mozgékonyt és a kételkedést. Az ilyen intellektuális beállítottság-formákat még a liberális korszakban is rossz lelkiismeret és egyfajta illegitim báj kísérte. Mindenesetre problematikusnak tartották őket: az akadémikusok és a feuilletonisták már mindig is bizalmatlanok voltak egymással szemben. A produktív negativitásnak ez az eleme a mai Németországban a kritikát gyakorló nemzedékből láthatóan kiveszett. Vagy nem merik felvállalni, vagy a próbálkozásaik erőtlenek maradnak. Egy olyan polémia, mint amilyent Alfred Polgar² folytatott Salomon úr művével a *Monat* című folyóiratban, a ritka kivételek közé tartozik. Ha valahol egy negatív ítélet születik, akkor az inkább egy autoriter dekrétum, mint a dologba való behatolás eredménye. Az elutasítás még mindig olyan formát ölt, mint amit a Harmadik Birodalom szakzsargonjában „lelövésnek” neveztek. A kritika azonban többnyire – a szabadság, a távolságtartás, de főleg a tárgyi problémák valódi ismeretének hiánya miatt – egyfajta emelkedett tájékoztatásban merül ki.

Gyakran nehéz megkülönböztetni a kritikust a használati utasítások szerzőjétől; nemrég azt hallottam, hogy egy irodalomkritikus, ahelyett, hogy az előtte fekvő könyvről írt volna, a használati utasítás kritikájára szorítkozott. Az oktatás színvonalának hanyatlása és különösen a nyelvi igénytelenség mindenütt érezhető. Az a tendencia, hogy kész nyelvi klisékkel operálunk ahelyett, hogy megkeresnénk a megfelelő kifejezést arra, amire gondolunk, együtt jár azzal, hogy képtelenek vagyunk eredeti

2 Alfred Polgar (1873–1955) osztrák író és kritikus. Ernst von Salomon (1902–1972) német író.

értelemben megtapasztalni magát a jelenséget. Mintha már mindent csak a megdermedt mondatok sémáján keresztül tudnánk érzékelni. Az emberek félnek a negativitástól, mintha ez az élet túlzottan negatív aspektusaira emlékeztetné őket, amelyekre nem akarnak emlékezni. Az olyan vádak, mint a bomlasztás, a túlzás, az elborultság, az ezoterikusság és hasonlók olyan népszerűek, mintha semmi sem történt volna.

Az irodalomkritika és vele együtt az összes művészetkritika (különösen a zenekritika) válsága nem pusztán a szakemberek alkalmatlanságára vezethető vissza. Sokkal inkább visszautal a létezés jelenlegi általános állapotára. *Egyrészt* felbomlott a hagyomány minden ereje, amellyel szemben a kritika, ha vele ellentmondásban is, ki tudott alakulni. *Másrészt* az egyének tehetetlenségének uralkodó érzése megbénítja azokat az impulzusokat, amelyek a kritikának is energiát adhatnának. A nagy kritika csak úgy képzelhető el, mint a szellemi áramlatok szerves mozzanata, amelyeket a kritika vagy támogat, vagy szembehelyezkedik velük, és amelyek maguk is a társadalmi tendenciákból merítik az erejüket. Ebben az egyszerre dezorganizált és epigonális tudatállapotban a kritika nélkülözi a megközelítés objektív lehetőségét. A hitelesség hiánya, a minőség kiüresedése, amelytől ma minden irodalmi termék szenved (bármennyire is igyekeznek ezt elfedni), a vészjósló közöny, ami ma a kultúrára hivatkozva, a történelem valódi erőinek árnyékában továbbra is fennáll, nem engedi meg, hogy létrejöjjön az a szükséges komolyság, amelyet az irodalomkritika megkövetelne. A kritikának csak annyiban van ereje, amennyiben minden sikeres vagy sikertelen mondata az emberiség sorsához kapcsolódik. Amikor Lessing a maga világos stílusával átlátott az esztétikai racionalizmuson, amikor Heine megtámadta a műfajjá és reakcióssá fajult romantikát, amikor Nietzsche leleplezte a művelt filiszterek nyelvét, mindannyian osztoztak az objektív szellemben. Még Karl Kraus is, aki Baller és Steiler expresszionizmusa ellen harcolt,³ de ugyanakkor felfedezte Georg Traklt, elképzeltetlen lett volna e szellemi háttér nélkül. De mivel ma már alig-alig vannak hasonló tendenciák, és ha egy avantgárd szándék még elő-elő is merészkedik, az azonnal feloldódik a különlegességben, a kritika az önkényes véleménynyilvánítás felé sodródik.

Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a kritika sterilitásáért a termelés sterilizálása a felelős. Az igazi ok a kultúra semlegesítése, amely messzebb mutat, mint a bombáktól véletlenül megkímélt házak, aminek a szubsztancialitásában ma már senki sem hisz. Egy ilyen kultúrában az a kritikus, aki a dolgot nem nevezi nevének, szükségképpen közreműködővé

3 Sigurd Baller: 1936 és 1945 között Lipszében volt színész. Steiler kiléte ma már kideríthetetlen.

válk, és belesik tárgyainak közömbösségébe, amelyben a kor történelmi erői jelennek meg. Úgy tűnik, az irodalomkritika elment a szélesebb és a mélyebb reflexiók felé; mivel az irodalom egésze már nem tarthat igényt arra a méltóságra, amellyel harminc évvel ezelőtt még rendelkezett. Ma már csak az az irodalomkritikus lenne képes megfelelni a maga feladatának, aki a gondolataiban regisztrálna valamit abból a megrázkódtatásból, ami az alapul szolgáló talajjal történt. Ez azonban csak akkor sikerülhet, ha teljes szabadsággal és felelősséggel, a közjogi érvényességre és hatalmi konstellációkra való tekintet nélkül, ugyanakkor a legpontosabb művészi-technikai átéléssel merül el a vele szembejövő tárgyakban. És eközben az abszolútum igényét, amely még a legszánalmasabb műalkotásokban is benne rejlik, olyan komolyan veszi, mintha ő maga csak ezért létezne.

Fordította: Weiss János